

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך כב, תשל"א

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

בירורי לשון

כג. בעלן, בלען
(מקור השם ותולדותיו)

התאב לדבר ומשתדל להשיגו נקרא בלשון יידיש בַּאַלן (balən), וברבים בַּאַלָּאָנים (balonəm, balunəm). ומשום שסבורים היו סופרי יידיש, ששורש השם הזה הנהו בעל, ופירושו האטימולוגי הוא 'תאב להיות בעל איזה דבר', לפיכך הנהיגו את הכתיב בעלן וניקדוהו בַּעַלְן - בַּעַלְנִים. ברם עיקר בהגייה הליטאית של יידיש ושל העברית שלאחר המקרא הביאו את הפונולוגים של יידיש לפקפק בנכונות כתיב זה. שכן כלל יידי פונולוגי אומר, שהעיצורים ע', ה', א', הנקראים בשוא נח, שהם סוגרים את ההברה, הוגים אותם בני ליטא פעיצור י': דַּעַתִּי - דַּיִתִּי, שְׂמַעְנוּ - שְׂמִינִי וכו', וכשיש חטף-פתח בעיצורים אלו במקום שוא נח, אין שמים לב ביידיש לחטף והוגים את העיצורים האלו כבשוא נח, בסגירת ההברה: מַאֲכָל - מַאֲכָל; הַתְּלַהֲבוּת - הַתְּלַהֲבוּת; תַּעֲנִית - תַּעֲנִית ביידיש מזרחית-דרומית; וביידיש ליטאית "מִיכָל", "הַתְּלַיְבוּת", "תַּיִת". לפי זה אין הבדל בין מַעֲלָה ובין מַעֲלָה שבעברית, והגיית שתיהן

ביידית דרומית "מעלה", ובליטאית "מילה", כאילו שתיהן העיין שבהן בשוא נח.¹

על פי הפלל הזה הצורה **בַּעֲלָן** (= **בַּעֲלָן**) ראויה ליהגות בליטאית *bajlon*, אבל, למעשה, השם הנ"ל הוא גם ביידית ליטאית *balon*. לכן שיערו עמנואל אולסבנגר², ולפניו: שי פינ³, שמקור השם הוא בלען. דבר זה הובהר הבהר היטב במחקרים המקיפים של פרופ' דב סדן יוכה לחיים ארוכים⁴ ושל פרופ' מרדכי קוסובר ז"ל.⁵

בלען שבספרות הרבנית פירושו 'רעבתן, גרגרן', ונראה לי שמקורו בישעיה כח, ד: "כבפורה בטרם קיץ אשר

---

1. הגייה ליטאית זו אינה חדשה מקרוב באה, אלא כבר מצויה הייתה בין אשכנזים בהולנד לפני מאתיים שנה. בהגדה של פסח בתוך ספר ארבע יסודות, אמשטרדם 1783, (דף יא ע"ב), מזהיר המחבר אלחנן שנאטיך, מלמד ילדי תלמוד תורה בהאג, מפני הקריאה המוטעית "שרגילין בה הרבה בני אדם שקורין ה"ה או עיין או אל"ף באות שניה כמו פתיח אל"ף ויוד בשוא נח לאחריה, למשל אהרן קורין אותו אֵיִרן, יאדיר קורין יֵידיר, אהבה קורין אותו אֵיבה" וכו'. – במאוחר, כנראה, התחילו ליטאים לקרוא בעלן בספרות שבכתב – "בֵּילָן". ראה קוסובר במאמרו, עמ' 64, קריאת נחמיה פרפרקוביץ; וראה ראובן גורדיס, ספר טור-סיני, הוצאת החברה לחקר המקרא, עמ' 155.

2. במאמרו של פרופ' סדן, ראה הערה 4.

3. מילון בן-יהודה, עמ' 555, ערך בלען, ועמ' 578, הערה לערך בעלן.

4. לשוננו לעם, קונטרס קיח, ניסן-אייר תשכ"א, עמ' ג-1, 129-136.

5. לשוננו, פרך כז"כח, עמ' 58-65.

יראה הרואה אותה, בעודה בכפו יבלענה. פירוש יבלענה הוא 'חטיפה ובליעה מרוב תאוה'⁶. מכאן הרחיב הפועל בלע את מובנו ל'רעבתנות וזלילה'. ובפירוש מורחב זה ידועים לנו ערכים אלו: בלע, בליעה (מילון בן-יהודה, א', עמ' 554, מובאה ממדרש במדבר רבה, שעריכותו, פנראה, במאה השתים עשרה). בלעות או בלעות (ספר חסידים, סוף המאה השלוש עשרה, סדן במאמרו, עמ' 135), בליעות (נוסח אחר בס' חסידים, קוסובר, עמ' 59-60), בלענות (בן-יהודה, עמ' 555, מספר סור מרע של יא מודינא משנת 1596) והערך העיקרי בלען, שרשם בו בן-יהודה בעמ' 555 כמה מובאות, והישנה בהן מן המאה הארבע עשרה.

ברצוני להוסיף כמה מובאות עתיקות.

בוהר חדש, מדרש הנעלם רות, לפרק ג, ז, ויאכל בועז וישת וייטב לבו, נאמרו כמה פללי התנהגות בסעודה: "פתח ההוא רווק ואמר וכו', שמינית, האוכל על שלתנו צריך שלא יהא גרגרן ובלען אלא כאוכל לפני המלך"; ובהמשך חזרה והרחבה בארמית: "וימינאה (=שמינית), דלא יהא גרגרן ובלען אלא כמאן דאכיל קמי מלכא, דברכתא לא שריא במעוי דההוא דאשתכח בלען אלא בההוא דלא אשתכח בלען (=אלא כמי שאוכל לפני

---

6. בפירוש הרד"ק: בזמן שתהיה בכפו תכף יבלענה מרוב חמדתו אותה. ותרגום יונתן: דאם יהוי דחזי יתה כאילו היא בידיה יבלעינה.

המלך, שהברכה אינה שורה במעיו של זה שנמצא בלען, אלא בזה שלא נמצא בלען), ובלען איהו (=הוא) כעסן, דכתיב הלעיטני נא מן האדום האדום הזה, אורח הלעטה. זוהר רעיא מהימנא, פינחס, דף רמ"ו ע"א, פותב בענייני סעודת שבת: "שתיתאה (=שישית), שלא יהא גרגרן ובלען על פתוריה דמלכא (=על שולחנו של המלך), כגונא דעשו דאמר (=כמו עשו שאמר) הלעיטני אורח הלעטה, אלא באורח טחינה".⁷

ובזוהר תרומה, דף קסח ע"ב, פתוב: "ואיצטריך דלא ישתכח בלען על פתוריה (=וצריך שלא ימצא בלען על שולחנו), דהא בלענו⁸ מסטרא אחרא הוא (=שהרי בלענו מן הצד השני, מצד הרע, השטן, היא), ורוא דא הלעיטני נא אורח בלענו" (=וזהו סוד הלעיטני נא בדרך בלענות).

בספר ארחות חיים, צואות ר' אליזער הגדול, לתלמיד ר' גרשום מאור הגולה שבראשית המאה

7. טחינה במובן 'טחינת האוכל בשיניים' רשומה במילון בן-יהודה, ד', עמ' 1866: "אח"כ טוחן אותו הבטן יותר מן הטחינה שטחנו אותו השנים בתחלה" (חובות הלבבות לר' בחיי אבן פקודה), ובעמ' 1867: "ואם יאכל האדם במהרה ולא ייטיב לטחון מאכלו בשיניו כי ימהר לבלענו טרם יטחון בטוחנותיו גם זה מוקש גדול בכל הגוף" (אסף הרופא). מקור הפועל הוא ויבטלו הטוחנות" (קהלת יב, ג).

8. בלענו = בלענו = בלענו, בהשמטת התינו בגפרד בלשון הארמית כבמקרא: מלכו אחרי (= מלכות אחרת) בגפרד, (דניאל מלכות עלם (= מלכות עולם) בגסמך (דניאל ג, לג).

האחת עשרה⁹, נמצא בסימן ל'ו: "כשתשב על שלחנך לאכול, דע שאתה עומד לפני המלך. אל תהי חצוף ובלען". נראה, שבעלי הזוהר לקחו את פלל ההתנהות הזה מספר ארצות חיים, שבו, פנראה, נתחדשה המלה בלען במובן 'זילל וסובא'. ושמא היה לשניהם מקור מדרשי ישן יותר.

ללשון הדיבור היידית-מזרחית נכנס בלען ע"י לומדי זוהר וספרי מוסר בהרחבת מובנו מן 'להיטות לזילה' אל 'להיטות לכל דבר', ושכחת מקור המלה הביאה את סופרי יידית לטעות אטימולוגית ולכתוב מוטעה.

כד. הערה

פלום בפירוש רש"י

פרופסור גד בן-עמי צרפתי סבור (ב'לשונונו לעם', קונטרס רי"ב, עמ' יז-יח), שכבר פרש"י נמצא פלום במובן שלילי, כנהוג בלשון הדיבור. הוא מביא את דברי רש"י על בראשית כג, טו: "ארץ ארבע מאות שקל כסף ביני ובינך מה היא, ביני ובינך בין שני אוהבים כמונו מה היא חשובה? ללכום!". בפיוק זה הלך פרופ' צרפתי, כמתרגמי רש"י וכרבים אחרים, בעקבות מהדורת רש"י על התורה של אברהם ברלינר. ברם הפיוק של ברלינר הוא שגגה שיצאה מלפני השליט. לשון רש"י "מה היא חשובה ללכום" מובנה:

---

9. רגילים ליחס ספר זה לתנא ר' אליעזר בן הורקנוס.

“האם היא חשובה משהו?”. שאלה ריטורית זו תשובתה: אין היא חשובה לכולם, אין היא חשובה כלום.

חשוב בצירוף ליהיחס נמצא בירושלמי מעשרות פ־א ה־א: “חשובות הן לאוכל” (=פאֹוכל). בשיר השירים רבה, ז, ג, שררך אגן הסהר, קוראים אנו: “ש אין [המשפלות] נחשבין לכולם”¹. רש״י כותב בישעיה ב, כב: “חדלו לכם וכו’ כי במה נחשב הוא... הראיתם למה נחשב הוא... למעשה ידיו שאינו נחשב לכולם”².

הסבורים, שרש״י משתמש בתיבת כלום גם לשלילה³, מסתמכים גם על רש״י שמות יט, ה: “והייתם לי סגולה מכל העמים כי לי כל הארץ וכו’, כך אתם תהיו לי סגולה משאר אומות, ולא תאמרו אתם לבדכם שלי, ואין אחרים עמכם. ומה יש לי עוד שתהא חבתכם ניכרת, כי לי כל הארץ, והם בעיני ולפני לכולם”. ברלינר מביא גם גיסחא אחרת: “ולא תאמרו... ואין לי אחרים עמכם, תלמוד לומר כי לי כל הארץ, ומה יש לי עוד שתהא חבתכם נפרת, והשאר אין לפני ולכלום”. רואים אנו, שנשתבש קצת הטקסט של רש״י, ואפשר שבסופו צ״ל: “והם אינם בעיני [ולפני] לכולם”.

---

1. הבאה זו במילונים של אבן-שושן וכנעני.

2. ראה יצחק אבינרי, היכל רש״י, פרך א, עמוד רס״ג: כלום, בכלום, לכולם.

3. יצחק אבינרי, שם, שם עמ' קכ״ד; יד הלשון, עמ' 251.